प्रतिमण्डलादुत्तरतो विमण्डलं केनचिदाधारेण स्थिरं कृत्वा मेषादेरनुलोमं मन्दस्फुटं यद्वा प्रतिमण्डले विमण्डले च दत्त्वा विक्षेपोपपत्तिं दर्शयेत् । तत्र तयोर्यद्वयोर्यावान् विप्रकर्षस्तावांस्तत्र प्रदेशे विक्षेपः । अथ तस्यानयनम् । पातस्थाने हि विक्षेपाभावः । ततस्त्रिभेऽन्तरे परमो विक्षेपः । अन्तरेऽनुपातेन । अतः पातयद्वचिह्नयोरन्तरं तावज्ज्ञेयम् । तच्च तयोर्योगे कृते भवति । यतो मेषादेरनुलोमं यद्वो दत्तः । पातस्तु प्रतिलोमम्" । गणितागतपातकाले कृतालाकृते "पातस्थितिकालान्तर्भङ्गकृतत्वं न गण्यते तज्ज्ञैः । स्नानजपहोमदानादिकमक्षयमेवेति खलु हरिम्" सि० शि० उक्ते । पत–घञ् भावे १पतने । दृष्टिपातः स्त्रवपात इत्यादि । पत–ल्युट्० कर्त्तरि च । ६पतनकर्त्तरि त्रि० । पा–रक्षणे कर्म्मणि घञ् । ७त्राते त्रि०मेदि० ।

पातक त्रि० पातयति पाति–ण्वुल् । १पतनकारके नरकरूपापकृष्टस्थानप्रापके नवविधे पापभेदे २अनुपातके च यथोक्तं प्रा० वि० "पातकपदमनुपातकपर्य्यायः, ननु नवस्वेव पापेषु पातकशब्दो दृश्यते यथा पैठीनसिः, "स्त्रीगोब्राह्मणवैश्यक्षत्रियघाती बोधविक्रयी शूद्रेण सहभोजी कन्यादूषी अगारदाही हयवीपतिरग्न्युत्सादी चेति पातकिनः" । नवविधं पापमभिधाय विष्णुः "एवं पातकिनः पापमनुभूय सुदुःखिताः । तिर्य्यग्योनौ प्रवर्त्तन्ते दुःखानि विविधानि च" । याज्ञवल्क्यः "नीचाभिगमनं गर्भपातनं भर्तृहिंसनम् । विशेषपतनीयानि स्त्रीणामेतान्यपि ध्रुवम्" । पतनीयानि पातकानीत्यर्थः । "कृत्यल्युटो बहुलमिति" करणेऽनीयर् । "महापातकतुल्यानि पापान्युक्तानि यानि च । तानि पातकसंज्ञानि तदूनमुपपातकम्" । अतो महापातकतुल्यपापविशेषेऽप्यस्य शक्तिः । "नवविधपातकस्य विष्णुसं० "तेनायमाक्रान्तोऽतिपातकमहापातकानुपातकोपपातकेषु प्रवर्त्तते । जातिभ्रंशकरणेषु सङ्करीकरणेष्वपात्रीकरणेषु च । मलावहेषु प्रकीर्णकेषु च" उक्तम् । ततः अस्त्यर्थे इनि । पातकिन् तद्युक्ते त्रि० स्त्रियां ङीप् ।

पातङ्गि पु०पतङ्गस्य सूर्य्यस्यापत्यम् इञ् । १शनैश्चरे २यमे च ३कर्णे ४वैवस्वतमनौ ५सुग्रीवे च ।

पातञ्जल न० पतञ्जलिना प्रोक्तम् अण् । १पाणिनिसूत्रवार्त्तिकव्याख्यानरूपे "अथ शब्दानुशासनम्" इत्यादिके महाभाष्ये, "पातञ्जले महाभाष्ये कृतभूरिपरिश्रमः" मेश्वरः । "अथ योगानुशासनम्" इत्यादिके २योगशास्त्रे च । पतञ्जलिशब्दे दृश्यम् ।

पातञ्जिन् पु० पतञ्जी तच्छब्दोऽस्त्यस्याध्याये अनुवाके वा विमुक्ता०अण् । पतञ्जिशब्दयुक्ते १अध्याये २अनुवाके च ।

पातन त्रि०पातयति पाति–ल्यु ।१पतनकारके स्त्रियां गौरा० ङीष् । भावे ल्युट् । २अधोनयने न० ।

पातनत्र त्रि०पत–बा० अन्यण् । पतनशीले ऋ०२।५२।७भा० ।

पाताल न० पतत्यस्मिन्नधर्मेण पत–आलच् । १भुवनस्याधोभागे २सर्वाधोभागस्थे स्थानभेदे । तानि च सप्तैव यथा "पातालानि च सप्तैव सुनयः संप्रचक्षते । अतलं वितलञ्चैव सुतलञ्च तलातलम् । महातलञ्च विख्यातं ततो ज्ञेयं रसातलम्" । "ततः पातालमित्येवं सप्त पातालसंज्ञकाः । एते स्वर्गाधिकसुखा ! विलस्वर्गाः प्रकीर्त्तिताः । सप्तद्वभवनोद्यानविहारक्रीडचत्वराः" पाद्मे पातालखण्डे । "अतलं सुतलञ्चैव वितलञ्च गभस्तिमत् । महातलं रसातलं पातालं सप्तमं स्मृतम् । कृष्णभौमं शिलाभौमं पातालं नीलमृत्तिकम् । रक्तपीतश्वेतकृष्णभौमानि च भवन्त्यपि । पातालानाञ्च सप्तानां लोकानाञ्च यदन्तरम् । सुषिरं तानि कथ्यन्ते भुवनानि चतुर्दश । अष्टाविंशतिसंख्याता ततो नरककोटयः । नरकाणामधस्तात्तु धूमः कालाग्निसम्भवः । तस्याधस्तादनन्तोऽसौ रुद्रः सर्वमयो महान् । तदधो धर्मचक्रन्तु येनेदं धार्य्यते जगत्" अग्निपु० । ३औषधपाकार्थबन्धभेदे "अर्द्धमापस्तले वह्निर्मध्ये च रसमध्यगः । पातालचक्रमेतद्धि शोधयेत् पारदादिकम्" । ४वडवानले ५गर्त्तभाण्डे च मेदि० ।

पातालकेतु पु० दानवभेदे मार्क०पु० ९१अ० ।

पातालगरुडी स्त्री किंकिरिणडाख्ये लताभेदे राजनि० । भावप्र० अस्य पुंस्त्वमुक्तं यथा "किंकिरिणडो महामूलः पातालगरुडाह्वयः । किंकिरिणडः परं ज्ञेयः कफघ्नः पवनापहः" ।

पातालनिवास पु० नि+वस–आधारे घञ् पातालं निवासो यस्य । दैत्ये पातालनिवासादयोऽप्यत्र इडा० पातेलोकस् तत्रार्थे ङेमच० । [ञिणि च उज्ज्वलद० ।

पाति पु० पाति पा–रक्षणे अति । १प्रभौ पत–इञ् । २क-

पातिक पुंस्त्री० पातः पतनं जलमज्जनं प्रयोजनमस्य पाते साधु वा ठक् । शिशुमारे जलजन्तुभेदे शब्दमाला स्त्रियां जातित्वात् ङीप् ।